

Aristoteles

METAFYSICA

vertaald, ingeleid
en van aantekeningen voorzien
door Ben Schomakers

Klement

Aristoteles Metafysica

in veertien hoofdstukken

vertaald, ingeleid,

van aantekeningen voorzien door

Ben Schomakers

Tweede druk 2019

www.uitgeverijklement.nl

© 2018 Uitgeverij Klement, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Oorspronkelijke titel: *Ta meta ta phusika*

Vertaling: Ben Schomakers

Ontwerp omslag: Rob Lucas

Opmaak binnenwerk en uitwerking omslag: Mulder van Meurs

ISBN hardcover 978 90 8687 151 3

ISBN e-book 978 90 8687 234 3

NUR 730

Uitgeverij Klement vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

VOORAF 9

I. De *Metafysica*, eindelijk 9

II. Waarom de *Metafysica*? 10

III. Verantwoording 16

1. De vertaling 16 – 2. De inleiding 20 – 3 De aantekeningen 24

IV. Balans 25

INLEIDING 30

Het geheim van de goede strategie

Een metafysische inleiding tot de Metafysica 31

§1. Het thema 31

1 | *Ontologie of metafysica?* 31 – 2 | *Zijnde als zijnde. En de werkelijkheid* 33 – 3 | *Metafysische ontologie* 35 – 4 | *Theologie* 37 – 5 | *Het metafysische baldakijn* 40

§2. Het zijnde als zijnde 42

1 | *De werkelijkheid als zijnde* 42 – 2 | *De andere zijnden* – 44
3 | *De andere blik (met excursie)* 46 – 4 | *Het harde zijnde* 48 –
5 | *Niet-god* 50

§3. *Wat-iets-is* 53

1 | *Het primaat* 53 – 2 | *Tegen de substantie* 56 – 3 | *Wat-iets-is* 57 –
4 | *Ousia als uitdrukking* 60 – 5 | *Entree van het goddelijke* 63

§4. De god 67

- 1 | *Het hoogtepunt* 67 – 2 | *Het begin van de beweging* 70 –
3 | *Het leven van het intellect* 71 – 4 | *Het gehele leven* 73 –
5 | *Het raadselachtige middelpunt* 75

§5. De goede strateeg 77

- 1 | *Het goede* 77 – 2 | *Omwille waarvan* 79 – 3 | *Verbondenheid* 81 –
4 | *Het open plan* 83

§6. Het intellect 85

- 1 | *Het goddelijkste verschijnsel* 85 – 2 | *Het beeld van de god* 87

§7. Het verlangen 90

- 1 | *Het verlangen naar ontologie* 90 – 2 | *Het verlangen naar metafysica* 93

KLEINE BIBLIOGRAFIE 97

ARISTOTELES

METAFYSICA

IN VEERTIEN HOOFDSTUKKEN 103

AANTEKENINGEN 471

REGISTER OP EIGENNAMEN 539

Vooraf

I. *De Metafysica*, eindelijk

Ja, het is zo. Deze eerste Nederlandse vertaling van de volledige *Metafysica* van Aristoteles heeft lang op zich laten wachten. Van de *Metafysica* zijn in de loop van de jaren een paar losse ‘boeken’ of zoals ik dat liever noem ‘hoofdstukken’ in het Nederlands verschenen. Eerst Herman De Ley en daarna Carlos Steel vertaalden hoofdstuk I, *Alpha*, Cornelis Verhoeven deed het piepkleine hoofdstukje II (‘Kleine Alpha’), maar ook het opzweepende hoogtepunt, hoofdstuk XII, *Lambda*, onder de titel ‘Het opperwezen’, en Henri Oosthout heeft veel plezier gehad in het vertalen van de mathematische of quasimathematische hoofdstukken XIII (*Mu*) en XIV (*Nu*).

Maar een volledige Nederlandse vertaling was er nog niet, wel mijn gedeeltelijke, die iets minder dan de helft beslaat en in 2005 verschenen is (Aristoteles. *Metafysica boek I-VI*, Budel) en waarvan het de bedoeling was dat ze spoedig met het restant aangevuld zou worden. Jaar na jaar liet ik wel een keer een aankondiging uitgaan dat het allemaal zou volgen. Maar het gebeurde niet. Het verhaal van deze vertaling is dat van het herhaalde uitstel.

Toch is het ook waar dat er geen vertaling van de *Metafysica* zo snel tot stand gekomen als juist deze. Vroeg vorige zomer besloot ik dat het project af moest en stelde ik daartoe een ambitieus schema op, dat er in essentie op neerkwam dat ik gewoon helemaal opnieuw zou beginnen met het vertalen van de tekst – die zich gedurende twintig jaar in me genesteld had – om dan binnen een aantal maanden geconcentreerd naar het einde toe te werken. Vijf maanden heb ik sinds dat besluit aan de vertaling gewerkt, zodat mijn omgeving er zelfs verdrietig van werd omdat die begon te vermoeden – ten onrechte – dat haar geklop aan mijn deur niet gehoord werd.

Een gevolg van deze aanpak, met het nieuwe begin bij de eerste woorden, ‘alle mensen’, en dan zonder te spieken naar mijn eerdere vertaling in dezelfde sfeer doorgaan tot driehonderd compacte Griekse bladzijden verder het laatste woord, ‘begin’, is dat deze nieuwe vertaling

mogelijkerwijs in geen enkel woord overeenkomt met de eerdere versie van de eerste zes hoofdstukken. Ik heb dat niet geverifieerd, maar ben er wel van overtuigd dat deze nieuwe vertaling beter is, rijper in de behandeling van de stijl en van de inhoud.

De *Metafysica* in zo'n compacte periode vertalen bleek ook een garantie voor consistentie in stijl en terminologie, waar die gewenst is natuurlijk, want het heeft er de schijn van dat Aristoteles het boek niet in één keer schreef, maar in de loop van jaren, er af en toe naar terugkerend, en niet steeds met hetzelfde geduld en in dezelfde stemming.

II. Waarom de *Metafysica*?

De volledige vertaling is er nu, en dat is, denk ik, mooi. Maar is het belangrijk dat ze er is, om de vraag te stellen waarover uitgevers in hun kantoor fluisteren en waarvan ze niet willen dat die in het openbaar serieus beantwoord wordt? Ja, natuurlijk is dat belangrijk, is het evidente antwoord, want alle talen hebben hun eigen *Metafysica*, ook kleinere talen dan het Nederlands, zoals Bulgaars, Fins en Hongaars. Maar dat is op zich geen reden om dan ook een Nederlandse voor te leggen, alsof er een geheime wedstrijd georganiseerd is waarbij een vertaling van de *Metafysica* in een bepaalde taal vervaardigd zou moeten worden om een onduidelijke eer of beloning. Waarom dus een Nederlandse vertaling?

1. Eerst, waarom een vertaling van dit allermoeilijkste filosofische werk hoe dan ook? Is het niet zo dat iedereen die in staat is iets van deze tekst te begrijpen, een van de allermoeilijkste teksten in de geschiedenis van de filosofie, ook in staat is hem in het Grieks te lezen, sterker, dat het verstandiger is om hem in het Grieks te lezen, omdat vertalingen interpretatie, vertekening en verraad zijn? Dat laatste klopt wel, maar het klopt natuurlijk ook niet. Een vertaling is bijna per definitie een vertekening, dat is zo, maar ontvankelijke lezers – de ideale lezers – van een vertaling zijn daarvan doordrongen. En juist daardoor hebben ze de vrijheid de vertaling niet als een absolute tekst op te vatten die als een matte rots op hun weg gedeponerd wordt en hun het uitzicht beneemt, maar

als een spiegelbeeld van een oorspronkelijke tekst, zodat ze vanuit de weerschijn van de vertaling kunnen terugblikken naar die echte tekst.

Bovendien is het Grieks van Aristoteles dikwijls niet ondubbelzinnig, zodat zijn meest aandachtige Griekstalige lezers in de oudheid, bijvoorbeeld zij die een commentaar op de *Metafysica* aan het schrijven waren, af en toe bekennen dat ze ook niet weten wat Aristoteles nu eigenlijk bedoelt, omdat de grammatica hun niet duidelijk is of de betekenis ter plekke. Een vertaling staat niet per se verder weg van Aristoteles dan die Griekse tekst, die ook voor moderne lezers weerbarstig is. Een goede, consistente vertaling wekt de tekst in een vreemde omgeving tot leven en staat een helderder blik op de oorsprong toe dan, in de vreemde ogen, die tekst zelf.

2. Op de tweede plaats is Aristoteles een fascinerend pionier in het denken, die nooit berust in wat hij gezegd heeft, nooit stellig wordt, als hij geen argumenten heeft dat ook aangeeft, als hij een grens overgaat van het denkbare en kenbare dat ook voelen laat, altijd vragen blijft stellen, en als hij een stap gezet heeft niet alleen naar voren kijkt of hij verder kan en hoe hij verder kan, maar ook omkijkt, of het ook anders gekund had, beter, preciezer, en of het wel goed geweest is. Aristoteles lezen is deelgenoot worden van een absoluut ondogmatisch, radicaal experimenterend, altijd eerlijk, permanent bewegend denken, in een ritme dat van vraag naar antwoord, van opschorting naar herziening, van precisering naar verbetering en vooral ook van overdracht naar overtuiging leidt.

Als je beseft dat moderne filosofische literatuur altijd bedoeld is geweest om gedrukt te worden en dus om een publiek te bereiken, ook en misschien wel juist als ze opzettelijk een onaffe, fragmentarische vorm kreeg, dan kun je nergens zo'n mooi inzicht in het ziedende werken van een filosofisch brein krijgen als in die schetsen, plannen, teksten, kladbladen van Aristoteles.

Een vertaling daarvan, ook van die van de *Metafysica*, geeft dat inzicht en zal tegelijk laten zien dat er niet veel overblijft van het beeld van de alles wetende, zekere, wereldse, nuchtere, analytische Aristoteles dat uit handboeken en andere secundaire bronnen ontstaat.

3. Ten derde verdient de *Metafysica* die vertaling omdat ze een werk van groot historisch en systematisch belang is. De *Metafysica* is de eerste echte filosofische verkenning van de verhouding tussen de gevormde, concrete werkelijkheid aan de ene kant en het beginsel daarvan aan de andere. Ja, Plato heeft het daar soms ook over, maar als een schrijver, die suggereert, beelden gebruikt, prikkelt om te denken, maar niet als een denker die werkelijk onderzoekt hoe het in elkaar zit en zijn lezers daarbij op een andere dan intuïtief-filosofische manier betreft. Bij Plato weet je nooit wat hij denkt en bedoelt. Hij heeft wel gedacht, maar brengt dat niet tot uitdrukking.

Dus de *Metafysica* is het eerste serieuze en maar meteen bijna definitieve onderzoek naar het transcendente als beginsel van de werkelijkheid. Het heeft het neoplatonisme gevormd, ook de Arabische metafysica, en via beide kanalen de middeleeuwse metafysica, die op haar beurt weer het fundament gelegd heeft voor de moderne theologie.

We zouden niet op een filosofische manier over de god als beginsel van de werkelijkheid gedacht hebben, of dat geprobeerd hebben, als de *Metafysica* er niet geweest was: als in beweging brengend beginsel, als organiserend en goed beginsel, als beginsel dat zichzelf desondanks niet met de werkelijkheid inlaat. We zouden de god niet hebben kunnen typeren vanuit de wereld waarvan hij het beginsel is, als de *Metafysica* er niet geweest was. We zouden het menselijke intellect nooit als een leidraad benut hebben om de god op een of andere manier te kennen, als de *Metafysica* er niet geweest is. We zouden de god misschien nooit zijn uiteindelijke transcendentie gelaten hebben, als de *Metafysica* er niet geweest was. De grote structuren van ook de moderne theologie zijn op deze en andere manieren op de *Metafysica* terug te voeren. (Zie bijvoorbeeld het mooie boek van David Bradshaw, *Aristotle East West. Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge 2004.)

4. Maar invloedrijk is de *Metafysica* niet alleen omdat ze de grondstructuren van het metafysische en theologische denken afgebakend heeft, maar ook omdat ze het filosofische, voor een deel ook het theologische vocabulaire in zowel het Westen als het Oosten in zich draagt. En

dat betekent ook een filosofische manier van kijken, want vaste termen en begrippen zijn de coördinaten van het denken zelf.

Het draait bijvoorbeeld in de *Metafysica* om wat in het Latijn 'substantie' is gaan heten, om 'eigenschappen' die de substantie draagt en die in het Latijn 'predicaten' genoemd worden. En ook onderscheidingen die in de westerse metafysica een rol zijn gaan spelen, zoals die tussen iets dat als 'werkzaamheid' of 'act' is, en iets dat als 'mogelijkheid' of 'potentie' is, of die tussen 'het concrete zijnde' en 'het algemene', tussen de 'vormen' en de 'zijnssoort', stammen uit de *Metafysica*.

Dat geldt ook voor de intussen zo natuurlijk aanvoelende drang om de dingen die de werkelijkheid constitueren, als 'zijnde' te benoemen, en het besef van de noodzaak er een 'eenheid' in te veronderstellen (en die ook te zoeken). En voor de drang zijnden te beschrijven en te verklaren aan de hand van 'oorzaken', waarvan het 'doel' of de 'verwezenlijking' er een is, net als de 'oorsprong van beweging', in het Latijn de 'efficiënte' of 'bewerkstelligende' oorzaak, en de 'materie' (of het materiaal) en de 'vorm' (zodat een 'zijnde' in ieder geval 'vorm' en 'materie' heeft).

Sommige van deze termen en onderscheidingen behoren intussen misschien tot het verleden van de metafysica, andere lijken ook in de moderne metafysica en ontologie onvermijdelijk, zoals die 'substantie' en dat 'predicaat'. En weer andere, zoals dat natuurlijke 'doel' en de 'verwezenlijking' lijken in onbruik geraakt te zijn, maar verdienen het om heroverwogen te worden.

De *Metafysica* heeft een enorm historisch belang omdat ze de heimelijke verwekker van de taal en de structuren van het metafysische denken hoe dan ook is gebleken. Filosofen zouden niet uit hun woorden komen als de *Metafysica* zich niet ooit en beslissend met het filosofische denken bemoeid zou hebben, waarbij vooral de aandacht van de Griekse neoplatonisten voor de *Metafysica*, en hun vermomde invloed in het latere Latijnse denken een sleutelrol gespeeld heeft.

Dat is een reden waarom iedereen die geïnteresseerd is in het denken over de werkelijkheid en haar beginselen, blij zou kunnen zijn met een vertaling die de *Metafysica* van Aristoteles toegankelijk maakt, omdat zij een weg naar de bron van het denken over en tot op zekere hoogte

de aristotelische ervaring van de werkelijkheid in het vooruitzicht stelt. Een moeizame weg, maar een weg.

Maar tegelijk, zou mijn hoop en ook mijn verwachting zijn, kan een vertaling, zeker als ze zich een zekere vrijheid ten opzichte van de filosofische traditie durft te permitteren, het beeld van de taal en de structuren van het metafysische denken in trilling brengen en doen bewegen zodat het denken zelf een ander karakter gaat krijgen.

Als het om de terminologie gaat, ja, er is een Grieks woord dat via het Latijnse 'substantia' in het Engels, het Duits, het Nederlands als 'substantie' beland is. Wat dat precies is, misschien weten we dat niet, maar de term voelt vertrouwd en suggereert een zekere koppige permanentie en hardheid. Maar het Griekse woord is *ousia*, en daarin zit niets blijvends, hards of fundamenteels, en zegt vooral, op de een of andere manier, dat het hier gaat om iets dat 'is', dat aan 'zijn' doet. Barbaars gezegd, *ousia* is iets als een 'zijning', of iets preciezer, het resultaat van een 'zijning'. Wat dat dan ook weer mag zijn.

Maar een vertaling die een stapje opzij zet voor de vanzelfsprekendheid van de traditie en de onverwachte betekenis van dat cruciale woord inzichtelijk maakt, schept ook ruimte om met andere ogen naar die traditie en naar de aanwezigheid van die traditie in ons eigen denken over de werkelijkheid te kijken. Als de dingen niet 'substantie' zijn, maar 'zijning' of 'wat-iets-is' – want dat is na het proberen van verschillende ongewone alternatieven uiteindelijk mijn vertaling van *ousia* geworden –, komen ze in beweging en blijken ze dynamischer dan vermoed werd.

Een vertaling van de *Metafysica* heeft ook het vermogen de blik op de werkelijkheid te veranderen.

5. En een volledige Nederlandse vertaling van de *Metafysica*?

Natuurlijk, ze is om al die redenen al belangrijk. Maar ze heeft ook een vermogen dat bijvoorbeeld een Engelse vertaling voor ons niet heeft en dat toch een van de betekenissen van de terugkeer naar die tekst zelf is, namelijk het aangaan van een uitwisseling tussen die tekst, bemiddeld door een vertaling, aan de ene kant, en het beeld van Aristoteles dat er in dit taalgebied bestaat. En ja, Nederlands is ook een taal waarin 'substantie', 'subject' en 'predicaat' filosofische termen zijn, een cultuur

waarin Aristoteles de beheerste aanwijzer van immanente en niet-transcendente vormen is.

Maar Nederland heeft een onderontwikkeld, schematisch, niet bijster geïnteresseerd beeld van Aristoteles, om redenen die ik niet goed begrijp, maar waarbij de tot voor kort bestaande schaarste aan vertalingen zeker een factor is (maar die schaarste heeft omgekeerd ook met gebrek aan interesse te maken), net als de vermoede nuchterheid van Aristoteles, waardoor hij makkelijk ingelijfd kon worden bij een Nederlandse werkelijkheidsbeleving waarin hij zijn eigen reliëf snel verliest. Nederland heeft weinig nieuwsgierige liefde voor Aristoteles getoond, behalve misschien in (neo)thomistische kringen.

Een wat eigenwijze, naar het Grieks kijkende, dat spiegelende vertaling van de *Metafysica* kan dat statische beeld, als dat er is, aan het wankelen brengen, en als er helemaal geen beeld van hem is, Aristoteles zichtbaar maken, en zijn perspectief op de werkelijkheid openen.

6. Daarbij zou dan de relevantie van Aristoteles kunnen blijken. Een van de hardnekkige vragen van de *Metafysica*, die Aristoteles in stelling brengt tegen ook in zijn tijd en omgeving schreeuwerig rondlopende relativisten, is die naar de oorsprong van de eenheid van de dingen, de eenheid die de dingen maakt tot iets, niet tot een vlietende rimpeling in het water, maar tot iets dat in het water rimpelingen veroorzaakt en het middelpunt daarvan is terwijl het zelf blijft. De zijnden zijn iets, kennis heeft oog voor een natuurlijke eenheid.

Ook de verbinding van de kern van de zijnden met een dynamische vorm, waardoor de zijnden in ontwikkeling gebracht worden, op weg naar iets, naar iets dat ze willen verwezenlijken en dat ze toch nooit helemaal bereiken, ook die verbinding is fascinerend en komt overeen met wat we van de werkelijkheid ervaren, maar wat dan weer buiten de blik van bijvoorbeeld de natuurkunde blijft en in de biologische wetenschappen niet als een raadselachtig gegeven opgevat wordt. Aristoteles gaat zover die dynamische vorm te begrijpen als een intrinsieke gerichtheid op het transcendente, dat hij dan alleen van de buitenkant benoemt en waarover hij verder niets zegt. Het transcendente is tenslotte transcendent, en aan een eventuele behoefte tot ont-

maskering geeft Aristoteles niet toe. Maar in de *Metafysica* durft hij de werkelijkheid op sommige punten als raadselachtig te beschouwen en naar een mogelijke verklaring van het raadsel te staren en te zoeken.

Een ander aspect van de metafysische ontologie van Aristoteles, zijn aandacht voor de zijnden vanuit het perspectief van een metafysisch beginsel, is dat wat heel aards en geïsoleerd lijkt, namelijk – met de beroemde woorden die het grote thema van de *Metafysica* uitspreken – ‘het zijnde als zijnde’, uit de ogenschijnlijke voegen breekt. Nee, het zijnde als zijnde is niet, of uiteindelijk niet, een ding dat op zichzelf en los van alle andere dingen beschouwd wordt, maar is als een uitdrukking van het transcendent beginsel ook op een impliciete manier het geheel van dat beginsel, met als gevolg dat het zijnde een veelzijdige verstrengeling met andere dingen blijkt te zijn. De blik van Aristoteles opent de ogen voor het feit dat de dingen elk een dynamisch middelpunt zijn in een dicht netwerk van invloeden en samenhangen, die elk een oorsprong hebben in een beginsel.

Ook los van dat beginsel, dat misschien een verklaring biedt voor zo’n web van verwevingen, maar misschien ook niet, is het adequaat en heilzaam de werkelijkheid als door en door verbonden te beschouwen, als we tenminste iets van de dingen – en van onszelf – willen begrijpen. In die zin is een vertaling van de *Metafysica* niet alleen een langverbeide culturele verworvenheid, maar ook een introductie van een onverwachte gast die het vermogen heeft om ons leven te veranderen, ingrijpend te veranderen.

III. Verantwoording

1. De vertaling

Een vertaling van Aristoteles’ *Metafysica*, dat is het voornaamste onderdeel van dit boek, een vertaling die getrouw aan de Griekse tekst probeert te zijn, soms zo getrouw dat het Nederlands erdoor onder druk komt te staan, maar dan naar ik hoop zonder de leesbaarheid en de begrijpelijkheid te schenden die ook mijn uitgangspunt geweest zijn.

Wat ik daartoe niet gedaan heb is de taal van Aristoteles versimpelen.

Want in de overtuiging dat een lange zin niet uitsluitend een retorisch instrument is (verleidend, overweldigend), maar gewild of ongewild iets laat zien van de manier waarop een auteur denkt en articuleert (het vermogen, de wil een gecompliceerde gedachte in een eenheid te vatten en geleidelijk te ontvouwen), dat een bijzin of een parenthese een teken van het ritme van het denken is (precisie, ongeduld, onderweg zijn), en dat een anakoloet op een gebrek aan concentratie duidt of op een niet te weerstane drang om verder te gaan naar het volgende, dat opeens belangrijker gevonden wordt dan het thema waar de auteur zo-even nog schijnbaar geduldig mee bezig was,

en omdat het ritme van het denken in mijn ogen niet los van de inhoud staat, maar een indicatie is van de kwetsbare, de ogenschijnlijk minder belangrijke maar in feite juist cruciale momenten daarvan,

heb ik dit soort weerbarstige stilistische eigenschappen in de vertaling gerespecteerd, zo veel mogelijk, en soms zelfs met het tegemoetkomend gebaar dat een zin over meerdere alinea's verdeelde.

Dat dan weer wel.

Een ander punt waarop ik precies geweest ben is dat van de weergave van de filosofische terminologie, die vaak een technisch karakter heeft en bijna aldoor door Aristoteles zelf vervaardigd is. Soms nam hij een min of meer alledaags woord over om het in het vervolg, eventueel een beetje aangepast, pregnant te gebruiken. Maar vaker muntte hij zelf een woord of een kleine frase, dan meestal samengesteld uit erg gewone taalkundige elementen, maar zo, dat de betekenis die hij eraan toekende, geheimzinnig is.

Het sterkste voorbeeld daarvan is het ongrijpbare *het wat-was-erte-zijn?*, waarvan het zeker is dat het van een zijnde iets essentieels, iets dynamisch, iets kernachtigs aangeeft. Al weet niemand precies wat dan. Vooral de verleden tijd 'was' heeft uitleggers hoofdbreken bezorgd. In ieder geval heb ik ervoor gewaakt om nonchalant mee te lopen met vertalingen die hier in feite niet vertalen maar interpreteren. De spannende frase wordt dan simpelweg 'essentie' of 'formule' of 'wezen'. Maar dat doet de dynamiek van Aristoteles' denken en vragen onrecht, en maakt

het onzichtbaar dat hij hier een vraag stelt, daarbij naar een oorspronkelijk moment verwijst en impliceert dat van alles dat er te zijn was, maar een deel verwezenlijkt is. En dat hij dat in een antwoord op die vraag verwoordt. Kijk eens, hier hebben we iets, wat is dat nu eigenlijk in het licht van zijn wezenlijke mogelijkheden? De frase van Aristoteles beschouwt een zijnde in vergelijking met de transcendente volmaakteheid van alles wat een zijnde van die soort kan zijn. Dat is iets anders, ik denk iets interessanter, dan een essentie of een wezen. *Het wat-was-er-te-zijn?* dus, cursief, om de technische, zelfgemaakte aard ervan te benadrukken.

Dezelfde precisie en consistentie – dat wil zeggen, elke keer dat de Griekse term verschijnt wordt die op één bepaalde manier weergegeven – heb ik ook bij andere lemma's uit het ongeschreven technisch-filosofische woordenboek van Aristoteles toegepast. Het belangrijkste woord uit de hele *Metafysica*, het thema waarnaar Aristoteles op een gegeven moment onder luide aankondiging op zoek gaat, spade voor spade de aarde van de filosofische taal en begrippen omkerend, is dat substantiewoord, dat juist niet voor een substantie staat, maar voor het resultaat van een 'zijning', dat wat door te zijn geworden is, iets geworden is. *Ousia* is door mij als *wat-iets-is* vertaald. Het lijkt me beter lezers deze misschien wat schurende vertaling niet te laten begrijpen dan ze geriefelijk te laten denken dat Aristoteles het over substantie heeft. Het is eerlijker een woord te gebruiken dat in feite een vraagteken is, dan een woord met valse vanzelfsprekendheid.

Consistentie en trouw aan de Griekse compositie lukten ook bij *het wat-is-het?*, dat wil zeggen, het antwoord op de vraag wat iets werkelijk is, en het *dit-iets-hier*, het concrete zijnde dat op een individuele manier iets met een algemene identiteit is.

Onmogelijke consistentie doet zich wel voor bij een berucht Grieks filosofisch woord, waaraan artikelen en boeken gewijd zijn, en dat ik tot mijn verdriet niet in één Nederlandse term heb kunnen vatten. Vaak werkte het wel, *logos* als 'omschrijving' te vertalen, maar soms ook niet, en moest het 'woord' of 'rede' of 'verhouding' worden. Het ging niet anders. Dat geeft natuurlijk te denken, dat in het Grieks hetzelfde belangrijke woord zulke verschillende, maar ook verwante, niet homonieme

betekenen heeft, die niet door één woord in een andere taal gevangen kunnen worden. Dat wil kennelijk zeggen dat wij niet alleen in onze taal, maar ook in ons denken en dus zelfs in ons kijken naar de werkelijkheid het *logos*-patroon missen.

Wat ik wel aan de Griekse tekst heb toegevoegd, enigszins in het verlengde van het traditionele opbreken van de blokken doorlopende zinnen in paragrafen en alinea's, die ook niet van Aristoteles zelf stammen, zijn zo nu en dan Romeinse cijfers, die een onderverdeling van een langere tekst in rubrieken markeren, of soms als het ware de bibliotheeknummers zijn van de pagina's van een kladboek waarin op elke paar bladzijden een ander thema behandeld wordt en dat dus een divergente waaier in zich draagt. Als markering van de overgang tot een nieuw thema heb ik meer dan eens voor deze typografische uitvlucht gekozen. Nee, de Romeinse cijfers stammen dus niet van de Griek Aristoteles.

En dat geldt ook voor de manier waarop ik hoofdstuk III, *Bèta*, heb geordend, door de 'dilemma's' en de 'argumenten voor' en 'tegen' uitdrukkelijk als tussentitels toe te voegen: dit zijn mijn regieaanwijzingen, door de tekst ingegeven, dat wel, maar ze komen niet van Aristoteles zelf. En het geldt voor de fijne onderverdeling van de lemma's van het kleine filosofische lexicon dat hoofdstuk V, *Delta* is, met inbegrip van wat ik in de vertaling de 'noten' en de 'toelichtingen' genoemd heb: die aanduidingen zijn bij Aristoteles zelf niet te vinden, maar structureren de tekst direct helder en toegankelijk zonder verdere uitleg of voetnoten van de vertaler.

De Griekse tekst die ik vertaald heb, is die zoals hij door Sir David Ross is uitgegeven in zijn klassieke *Aristotle's Metaphysics. A Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford, 1924, de twee ooit mooi gebonden delen waarin de *Metafysica* verschenen is, zijn onder mijn handen in de loop van de jaren beduimd, geschonden, gezwollen, langzaam gaan scheuren en uiteindelijk definitief uit elkaar gevallen. De uitgave van Ross is in mijn ogen te prefereren boven de latere, even wetenschappelijke, maar wat wilde uitgave van Werner Jaeger, *Aristotelis Metaphysica*, Oxford 1957, die natuurlijk ook op tafel gelegen heeft (en waarvan die ene band ook meerdelig geworden is).

Toch heb ik Ross – die in de tekst die hij aan het opstellen was, weerspiegeld wilde zien hoe hijzelf in de loop van de jaren Aristoteles was gaan begrijpen – niet blindelings gevolgd. Op een groot aantal plaatsen week ik van zijn uitgave af, wel altijd beredeneerd en met goede argumenten, meestal op grond van de keuze voor een andere in de handschriften overgeleverde variant, soms ook door me te verzetten tegen een te radicale ingreep van Ross, die bijvoorbeeld weleens zinnen en passages van plaats wilde veranderen.

In de vertaling verschijnen soms woordjes of kleine frasen tussen rechte haken: het gaat dan om een aanvulling die in mijn ogen noodzakelijk is om het elliptische Grieks begrijpelijk te vertalen. En woordjes en zinsneden tussen accolades geven aan dat het vertaalde woord nog eens vertaald wordt, in de meeste gevallen omdat het Griekse woord een dubbelzinnigheid heeft die in het Nederlands niet gevangen kan worden. Het Griekse woord voor ‘element’ is hetzelfde als dat voor een ‘(gesproken) letterklank’, in passages waarin beide betekenissen van belang zijn, vertaal ik dan bijvoorbeeld ‘en dat zijn elementen {of letters} van de taalklank’.

2. De inleiding

De vertaling wordt voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, die niet technisch maar filosofisch van aard is.

Traditionele technische kwesties worden in deze inleiding dus niet behandeld, zoals het verhaal over de betekenis van de titel van de *Metafysica*. Maar nee, die komt niet van Aristoteles zelf, en ook niet van Andronicus van Rhodos, die toen hij in de eerste eeuw vC de bewaarde werken van Aristoteles aan het rubriceren was, een bundeltje heterogene teksten overhield en die dan maar ‘na die over de natuur’ geplaatst zou hebben, *meta ta physika*, maar heeft betrekking zowel op het thema, dat ‘na de natuur’ komt (*meta ta physika* dus), als op het moment waarop een student het werk het beste kan lezen, namelijk als hij eerst de natuur bestudeerd heeft (nog eens *meta ta physika*)

De inleiding zwijgt ook over de vraag of de *Metafysica* wel als een werk en als één werk beschouwd kan worden en niet een door een uitgevershand vele eeuwen na de dood van Aristoteles bijeengezocht en

gebundelde verzameling losse teksten is, tot stand gekomen in verschillende perioden van Aristoteles' schrijverschap, zoals de conclusie lijkt te zijn van de laatantieke oevrelijsten van Aristoteles, waarin sommige hoofdstukken van de *Metafysica* als afzonderlijke werkjes opgenomen lijken te zijn.

Maar nee, de *Metafysica* is wel degelijk een eenheid, een hechte eenheid zelfs, en onderzoekt van begin tot einde één vraag en één gedachte, namelijk die wat het *wat-iets-is* is dat in de werkelijkheid bestaat, en hoe dat veroorzaakt en bepaald wordt door de god als een *wat-iets-is* dat transcendent is. Ze doet dat in afwisseling serieus, bloederstig en speels, met een inleiding, met een filosofisch lexicon, met een overzicht van fundamentele problemen of dilemma's en een geleidelijke beantwoording van de meeste daarvan. Maar het is waar, die hoofdstukken lijken niet in één zitting geschreven te zijn, Aristoteles maakt nu en dan duidelijk dat hij bij het werk aan de *Metafysica* zichzelf meer dan eens onderbroken heeft en pas in de laatste maanden van zijn leven nog met concentratie en haast teruggekeerd is naar dit project om het althans nog in schets af te ronden.

Maar dit soort traditionele kwesties worden in de inleiding bij dit boek niet nog eens behandeld, omdat ze uitvoerig aan de orde kwamen in een eerder boek, dat naar mijn gevoel overeind gebleven is en op nauwelijks een punt hernomen hoeft te worden. Het boek dat als opmaat bij mijn vertaalproject verschenen is, *De kern van het zijnde. Een inleiding tot de Metafysica van Aristoteles*, Budel 2005. Er zij hier naar verwezen.

Wat deze filosofische inleiding nu wel biedt, is een algemeen filosofisch-metafysisch perspectief van waaruit de *Metafysica* gelezen zou kunnen worden. De inleiding is een essay geworden waarin de belangrijkste elementen in het samenspel – bij Aristoteles – van aan de ene kant een ontologie en aan de andere kant een verkenning van het transcendente besproken worden, nadat de aanvankelijke vraag, in de twintigste eeuw onder de aristotelici een strijdvraag, beantwoord is of Aristoteles nu in hart en nieren een ontoloog is, dat wil zeggen, iemand die het zijnde in de werkelijkheid tot zijn object en tot zijn horizon maakt, of, omdat niemand kan ontkennen dat hij in ieder geval een ontoloog is, hij daarnaast ook een metafysicus is.